

Pléh Csaba–Unoka Zsolt (szerk.): Hány barátod is van? Oriold és Társai Kiadó, Budapest, 2016. 288 oldal, 3800 Ft

Albert Fruzsina: Pszichológusok a kapcsolathálózatokról

Szociológusként gyakorlatilag egész kutatói életem központi témája több mint két évtizede a barátság illetve tágabb értelemben a személyes kapcsolathálózatok kutatása. E témát számos, nemcsak pusztán tudományos szempontból kiemelkedően fontosnak tartom, így kíváncsian vettem kézbe a Pléh Csaba és Unoka Zsolt szerkesztésében az Oriold és társai Kft kiadásában 2016-ban megjelent *Hány barátod is van?* című tanulmánykötetet. Azonban bevallom, hogy az első felületes belelapozás után kissé lelohadt a lelkesedésem: noha a magyar szociológusok (is) évtizedek óta (konkrétan a nyolcvanas évek közepe – azaz jóval a Barabási Albert László nevével is fémjelezhető „network-science” felfutása előtt óta) kutatják ezt a joggal interdiszciplinárisnak is nevezhető témát, de ennek a kiterjedt hazai anyagnak alig találni nyomát ebben a kötetben, noha ez véleményem szerint mind a szakirodalmi áttekintések, mind az empirikus vizsgálati eredmények elemzése, interpretálása szempontjából indokolt lett volna.

Hiányérzetem ellenére ajánlom ezt a könyvet mind a laikus olvasóknak, mind a téma kutatóinak, esetleg hasonló tematikájú kurzusokat magyar nyelven oktatóknak. A kötetben számos átfogó, érdekes, magyar nyelven hiánypótló, főleg az angolszász szakirodalmon alapuló és az interperszonális kapcsolatok mennyiségének és minőségének különféle pszichológiai vonatkozások szempontjából megírt összefoglalása szerepel, közülük többben a fejezet végén saját empirikus kutatási eredményekről is olvashatunk. Az egész könyvön végigvonul az a napjainkban egyre relevánsabbá váló és a laikus publikum érdeklődésére is számot tartó kutatási kérdés is, vajon az IKT-eszközök hogyan hatnak a vizsgált kapcsolati dimenziókra.

A könyv első részében olvasható Pléh Csaba áttekintése a hálózatkutatásról és annak pszichológiai aspektusairól, a biológiai hálózatokról és Robert Dunbar kutatási eredményeiről (1. és 3. fejezet), Czégel Dániel írása a hálózatelemzés néhány alapfogalmáról, mint például a klaszterezettség,

skálafüggetlenség, centralitás-mutatók és klikkek (2. fejezet), vagy Rácz Anna módszertani összefoglaló írása az én-központú hálózatokra vonatkozó adatgyűjtési technikákról (4.fejezet). Ez utóbbi tanulmány a szerző saját módszertani kísérletének bemutatásával zárul, ami arra vonatkozott, vajon az online kapcsolathálók (pl. Facebook) elemzésével kiválthatók-e a hagyományos, például a névgenerátor módszeren alapuló (és egyébként adatfelvételi szempontból sajnos meglehetősen idő-és költségigényes, ráadásul külső, kontextus-, kérdezői- és egyéb hatások által is befolyásolt) technikák – a válasz az, hogy egyelőre nem.

Az 5. fejezetet olvasva éreztem leginkább azt, hogy a szerzők – és legfőképp a leírt tartalom - javára vált volna a vonatkozó korábbi hazai szakirodalom ismerete, netalán-tán rövid beutatása, esetleg eredményeik továbbgondolása, mivel a kötet egészére – nagyon is értékelendő módon – egyébként is jellemző a téma egyes szeleteire vonatkozó, átfogó kép nyújtásának ambíciója. Ezen kívül a tanulmány számos felvetését is többen több helyütt tárgyalták már: valóban nem mindegy (ld. 119. oldal), hogy valaki az ember bizalmasa avagy barátja-e, hisz, mint épp a fejezetben is bemutatott adatok tanúsítják, e bizalmasok nagyon jelentős hányada rokoni kapcsolat. A barátság definíciós problémáiról szintén többen és többször írtak (pl. Fischer 1982, Albert-Dávid 2005), és a barát-meghatározással kapcsolatos sok minden egyéb nehézség mellett az sem triviális, vajon az egyén rokoni kapcsolatait barátiként azonosítja-e - ebben a kérdésben sincs szakmai konszenzus sem (Lehet-e a húgom, a párom a barátom? És egy ezzel nem azonos kérdés, hogy ha lehet, vajon egy ilyen adatfelvétel során minek fogom jelölni?).

Szociológus szemmel ebben a fejezetben talánnék legtöbb kivetni valót, de ezek közül csak egy-két, általánosabb tanulsággal is bírót említenék, hisz alapvető célom a kedvcsinálás egy erre valóban érdemes kötet elolvasására. Már a reprezentativitást illető fejtegetésekben is vannak pontalanságok, hisz egy minta sosem úgy „en bloc” reprezentatív, hanem bizonyos dimenziók szerint, ami Magyarországon leginkább a nem, életkor, településtípus, iskolai végzettség és régió szokott lenni (és nemigen pl. a foglalkozási csoport). Emiatt az IKT vonatkozásokban felmerülő Csepeli-Prazsák (ld. 97.o) vizsgálattal való összehasonlítást illetően a minta életkora (18, illetve 15 év feletti lakosságról

van-e szó) lehet releváns eltérés (az hogy egyik vagy másik minta konkrétan milyen szempontból reprezentálja a magyar lakosságot nem derül ki a fejezetből), és az sem értelmezhető világosan, hogy „Csepeliék mintavétele eleve az internethasználat tisztázására irányult”, hisz gondolhatnánk, hogy akkor esetleg csak a használókat kérdezték, ez volt a mintába kerülés feltétele – akkor nyilván nem a teljes felnőtt lakosságra vonatkozó, valamilyen szempontokból reprezentatív mintáról lenne szó, tehát élből inadekvát lenne az összehasonlítás.

Szemléletes a 108. oldalon található ábra a különféle kapcsolattartási módokról az egyes kapcsolattípusokban, és az olvasót némi megnyugvással tölti el, hogy technicizálódott világunkban még mindig a személyes kapcsolattartás a domináns, ugyanakkor nagyon releváns szempontokat érdemes lett volna még vizsgálni: az egyik ilyen a korosztályok közti különbség, hisz feltételezhető, hogy eszerint a dimenzió szerint fontos eltéréseket találhattak volna. A másik a Berry Wellmann által bevezetett fogalom, a média-multiplexitás (Haythornthwaite - Wellman 1998), miszerint a közeli kapcsolatainkra inkább jellemző, hogy sokféle médiumon keresztül tartjuk a kapcsolatot. Ha más nem, a partnerkapcsolatok vonatkozásában ezt mindenképp lehetett volna elemezni (a többi esetben az adatokból lehet, hogy nem kideríthető, hogy konkrétan melyik személlyel hogyan történik a kommunikáció). A családtagok vonatkozásában alapvető kérdés, hogy egy háztartásban, netán egy településen élő személyekről van-e szó- ezek az adatok értékelését nagyban árnyalhatták volna. Teljesen egyetértek azzal, hogy a felnőtt lakosság info-kommunikációs technológiáktól való megfosztottsága a társadalom depriváltabb rétegeit érinti és fellelegezve olvastam a 96. oldalon az értelmezést, hogy noha a megelőző oldalakon végig releváns dimenzióként feltüntetve szerepelt több táblázatban, hogy az IKT- depriváltak többségben városban élnek, azaz úgy tűnt ők e tekintetben fokozottabban érintettek, valójában (persze) arról van szó, hogy a magyarok kevesebben élnek falun, és relatíve a falusiak közül többen IKT-depriváltak. A félreértéseket elkerülendő lehet, hogy érdekesebb lett volna az oszlop-és nem a sorszázalékokat feltüntetni az érintett táblázatokban.

A téma szociológus kutatójaként a kapcsolathálózatokat vizsgáló adatfelvételek jelentős részével kapcsolatban (a saját kutatásainkat is beleértve) mindig is hiányérzetem volt amiatt, hogy a személyiség jellemzőit nem tudjuk

bevonni az adatelemzésbe, noha ezek a szocio-demográfia változók mellett nyilvánvalóan releváns meghatározói lehetnek a kapcsolathálózatok méretének, összetételének, egyéb jellemzőinek. Azaz ez a téma tényleg egyrészt a szociológusok és pszichológusok együttműködéséért kiáltana, ugyanakkor ilyen, magukat a kapcsolati hálókat, a kérdezettek szoci-demográfiai ÉS pszichés jellemzőit (pl. a big five személyiségteszttel leíró) vizsgálatok nagyon drágák és időigényesek, azaz gyakorlati szempontokból szinte kivitelezhetetlenek lennének. Berdán Eszter és Pléh Csaba a 6. fejezet első részében a személyiségjellemzők és a kapcsolathálózatok közti összefüggésekre vonatkozó kisebb (azaz minden bizonnyal a fent említett okok miatt nem országos, reprezentatív) külföldi kutatásokat mutatják be. Az összefoglalóban több érdekességet is olvashatunk. Nem meglepő, hogy az extrovertált emberek kapcsolathálózatának mérete nagyobb, ugyanakkor ez nem jár nagyobb érzelmi intenzitással. A nagyobb network-méretet általában az erőforrásokhoz való fokozottabb hozzáféréssel azonosítjuk, amit persze e fenti eredmény nem cáfol meg, ugyanakkor arra azért utal, hogy pszichés szempontból a több kapcsolat nem feltétlenül jelent magasabb minőséget (nem beszélve itt arról, hogy kapcsolataink negatívak is lehetnek). A fejezet második felében egy növekvő fontosságú és itthon egyenlőre meglehetősen alulkutatott téma, az IKT eszközök használatának a személyiség jellemzőivel való összefüggéseit vizsgáló kutatások néhány eredményét olvashatjuk.

Berán Eszter és Unoka Zsolt tanulmánya a 7. fejezetben a különféle kötődés-modellekről és kötődés típusokról szól, benne a kapcsolathálózat-elemzés szempontjából különösen releváns szociális háló modellel, a laikus olvasó számára nagyon izgalmas neurobiológiai vonatkozásokról, a kapcsolatháló-méret és a kötődés összefüggéseiről. Kutatások bizonyítják, hogy a szociális háló oldalak (mint pl. A Facebook) bizonyos funkciói a kötődési rendszert aktívan tudják tartani. Felvetődik az a dilemma is, vajon a magányos emberek használják-e inkább a Facebook-ot, avagy annak fokozott használata tesz minket magányosabbá? Saját kutatási eredményeik közül az eddigi szociológiai kutatásokat kiegészítő figyelemre méltó (bár logikus) összefüggés az, hogy az elkerülő kötődéssel jellemezhető emberek legszorosabb kapcsolati körének, u.n. támogató csoportjának a mérete kisebb. A másik, a nők ego-centrikus

kapcsolathálózatnak világszerte megfigyelhető rokoni kapcsolat- dominanciáját részben mindenképp magyarázó tény, hogy „a nők inkább kötődtek biztonságosan családtagjaikhoz, mint a barátaikhoz, míg a férfiak éppen fordítva, inkább barátaikhoz kötődtek biztonságosan, mint a családtagokhoz” (151. oldal). Mindkettő jó példa arra is, hogy a kapcsolathálózatok méretében, belső szerkezetében tapasztalható eltérések teljesebb körű magyarázatához és megértéséhez mennyire szükség lenne egy interdiszciplináris kutatási stratégiára.

Soltész Péter, Dorner László és Kardos Péter a jóllét és a személyes kapcsolathálózatok összefüggéseit vizsgálja (8.fejezet), kezdve a jóllét nehezen megfogható és még nehezebben mérhető fogalmának körüljárásával, az online társas jelenségek egyéni jóllétre vonatkozó hatásainak feltárását célzó kutatási eredmények és végül idevágó hazai adatok leírásával. Sajnos a felhasznált adatbázisok reprezentativitásának hiánya miatt az eredmények nem általánosíthatóak, de ennek ellenére fontos tanulság, hogy az egyén jóllétére leginkább a szűkebb kapcsolathálózatában észlelt bizalom és hasonlóság hatott pozitívan, míg a jóllétet csökkentő kiemelkedően fontos tényező a személy félelme attól, hogy a kapcsolat valamilyen okból megszakad. Elgondolkodtató az az eredmény is, hogy a jóllét szempontjából a közeli ismerősök mennyisége nem meghatározó, tehát a fenti minőségi jellemzők illetve a kötődési mintázatok erősebben meghatározzák azt. Mindennapi életünkben felhasználható tanulssággá fordítva: nem feltétlenül sok, hanem jó kapcsolatokra van szükségünk, inkább a minőségre, mintsem a mennyiségre koncentráljunk, kiváltképp, ha szűkös energiáinkat szeretnénk a legjobban felhasználni. Ez a téma kutatóinak is fontos üzenet, hisz legkönnyebben a kapcsolatok számosságát tudjuk megmérni, de láthatjuk, hogy azok minőségi jellemzői legalább annyira fontosak (lennének).

A 9. fejezetben Kardos Péter, Rácz Anna és Pléh Csaba egyrészt a szociometria és a hálózat kutatás összefüggéseit boncolgatja, illetve a munkahely és az iskola vonatkozásában elemzi leginkább az internet korával együtt beköszöntő változásokat. A szociometriára vonatkozó részben némi meglepetéssel olvastam arról, milyen ritka a mai hálózat kutatásban a szociometria örökségét fel-és elismerő hagyomány. Még egyetemista éveim

elején jártam, amikor az első rendszerezett kisebb hálózati tanulmánygyűjtemény, egy „válogatás a kapcsolathálózati elemzés irodalmából” megjelent magyarul a Szociológiai Figyelő 1988/3. számaként, melynek előszavában Angelusz Róbert és Tardos Róbert a következőket írta: „A legközvetlenebb előzménynek a Moreno által fémjelzett szociometriai iskola látszik. A network-elemzések számos mutatóját, grafikus ábrázolását nem egy esetben a szociometria felől érkező kutatók honosították meg és fejlesztették tovább” (7.o.)

A fejezetben hosszabban olvashatunk az info-kommunikációs technikák kifejezetten a fiatal korosztályra gyakorolt hatásairól, ami az aggódó szülők számára különösen fontos. Véleményem szerint a különféle kutatási eredmények eltéréseit nagyban magyarázhatja, hogy az okostelefonok elterjedése lényegileg rajzolja át a használatot és a korábbiakhoz aligha hasonlítható hatása van, amit csak a legfrissebb kutatások tudnak csak megragadni – így azt is mondhatnám, hogy a kétezer körüli és a mostani cikkek más-más valóságról szólnak. Mindenesetre fontos szem előtt tartani azt a tanulságot, hogy –mint általában is– differenciáltan kell szemlélnünk ezeket a jelenségeket, mivel az új technológiák másként hatnak a kapcsolatgazdag és a magányosabb fiatalokra, más előnyökkel, lehetőségekkel illetve hátrányokkal, veszélyekkel járnak eltérő élethelyzetekben és életszakaszokban.

A 10. fejezetben Unoka Zsolt, Bérdi Márk és Berán Eszter először bemutatja a kapcsolathálózatokat befolyásoló lényegesebb pszichopatológiai dimenziókat, majd a főbb mentális zavarokat (értelmi fogyatékoság, autizmus, skizofrénia, szorongás, depresszió, mánia stb.) jellemzik a személyes kapcsolathálózatok szerveződése szempontjából, részletesebben is kitérve az öngyilkosság kapcsolathálózati vonatkozásaira részben a már ismert modellek összegzésével és összevetésével, részben egy hazai vizsgálatuk eredményeinek ismertetése által.

A kötet záró fejezetében Kardos Péter, Unoka Zsolt és Tóth Dominika egyre több embert érdeklő és érintő problémáról, az új technológiák kapcsolatminőséggel és lelkiállapottal való összefüggéseiről értekeznek: vajon beteggé tesz-e avagy gyógyít az Internet, és ha igen, kiket, hogyan? Mitől és milyen módon próbáljuk megvédeni magunkat és szeretteinket, illetve milyen

területeken lehetne még inkább profitálnunk eme új lehetőségekből? Megnyugtató választ ugyan nem kaphatunk, mindenesetre a továbbiakra való kutatási kérdések bőséggel felmerülnek. Emiatt talán jó lett volna olvasni egy zárszót a folytatásról (amelyben esetleg megvalósulhatna a témát kutató szakemberek tágabb spektrumú együttműködése is).

Zárszóként visszatérve a téma hazai tudományos előzményeinek hiányára, ez annál is fájóbb, mivel a kötet megjelenésekor, a könyvbemutató kapcsán megjelent Magyar Nemzet cikk is rögtön „szociológiai-hálózatkutató szakkönyv”¹-ként hivatkozik a könyvre, így különösen aggályos, hogy e magyar kutatások utóbbi 30 évének eredményei (a teljesség igénye nélkül, csak példaképp: Angelusz–Tardos 1991, 1998, 2006, Utasi 1990, 2004, 2006, Albert–Dávid 1998, 1999, 2006, 2012, 2015) szinte teljesen kimaradtak belőle, ráadásul a témában megjelent egyetlen átfogó hazai monográfia, a cikk írója és Dávid Beáta „Embert barátjáról. A barátság szociológiája” című kötete (Századvég, 2007) sem bizonyult érdekesnek arra, hogy akár egyszer is hivatkozzanak rá.

Magyarország a nyolcvanas években szerepelt először az ISSP nemzetközi adatfelvétel kapcsolati blokkjában (eddig két hullámban, a harmadik adatfelvételi hullámra a közelmúltban került sor), illetve a kötetben is használt, a magyar nyelvű szakirodalomban bizalmas beszélgetési hálózatok néven ismert (*core discussion networks, GSS*) névgenerátort is a nyolcvanas évek végétől használják rendszeresen nagy országos adatfelvételekben, tehát számos, nagyon izgalmas időbeli változás is nyomon követhető az adatokból. Emellett Magyarország több hullámban részt vett az ezredforduló tájékán a World Internet Project-ben is, így az internethasználat és a kapcsolathálózatok vonatkozásában is lehetett volna némi hazai támpontot találni (Albert–Dávid–Molnár 2006).

A rendszerváltást megelőző vonatkozó magyar vizsgálatok (ld. Utasi 1990, Angelusz és Tardos 1991) azt mutatták, hogy a nyugati országokhoz képest nálunk a családi, rokonsági kötelékek aránya nagyobb volt a támogató hálózatokon belül, a kapcsolathálózatok átlagos mérete pedig kisebb, elsősorban

¹ <http://mno.hu/tudomany/ezer-haver-nehany-barat-ez-a-facebook-jovo-1347776>

a kevesebb családon kívüli kapcsolat miatt, azaz a magyar társadalom kapcsolatrendszerére a tradicionalizmus, a családi (rokon) kapcsolatok dominanciája volt a jellemző. Magyarországon a barátok kiemelkedően magas arányban kerültek ki a válaszadók munkatársai közül, illetve sok volt a barátokat egyáltalán nem említő válaszadó (Utasi 1990, 1991; Höllinger & Haller 1990). A rokonok és barátok aránya az urbanizáció fokának növekedésével toldott el a barátok javára (Angelusz & Tardos 1991). A barátok száma illetve a barátot egyáltalán említők felülreprezentáltak a magasabb iskolai végzettségű, jobb jövedelmi helyzetű, fiatalabb, illetve férfi válaszadók körében.

A rendszerváltás idején még szinte kizárólag rokonokból álló bizalmas beszélgetési hálózatokban egyre elfogadottabb, hogy a családtagok mellett a barátok is lehetnek az egyén számára fontos és erős támaszok. A nem rokonok felértékelődése ugyanakkor – sajnos – a családon belüli bizalmas kapcsolatok labilitását, törékenységét és bizonytalanságát is jelentheti. Erre utalhat, hogy jelentősen megemelkedett azoknak a száma, akinek nem szerepel rokon a bizalmas beszélgetési hálózatában. Ezek az átrendeződések a nők és férfiak körében eltérően zajlanak (Albert-Dávid 2015).

Tulajdonképpen a magyar előzmények szinte teljes hiánya a legfőbb átfogó kritikai észrevételem a kötettel kapcsolatban, különösen, hogy maga a kötet nem csak a téma pszichológiai vonulataira fókuszál, hanem szociológiai elemzéseket és hivatkozásokat (utóbbiakból a fentiekből következően zömében külföldieket) bőven tartalmaz, és ezek a részek a hazai előzmények és kontextus ismerete és ismertetése hiányában nem olyan jók, mint lehetek volna. Azért remélem, hogy a jövőben adódik még lehetőség a két szakma szorosabb együttműködésére, hogy tisztábban lássuk az életünk minőségét és énünket is alapvetően meghatározó emberi kapcsolataink alakulására ható komplex tényezőket, folyamatokat.

Hivatkozások

Albert Fruzsina–Dávid Beáta (1998): Társas kapcsolatok, magányosság 1998-ban. In: *Társadalmi tény-kép, 1998. Társi Monitor-jelentések*. Szivós Péter–Tóth István György (szerk.). Budapest, Társi, 211–220.

Albert Fruzsina–Dávid Beáta (1999): A bizalmas kapcsolatokról. In *Monitor, 1999. Társi Monitor-jelentések*. Szivós Péter–Tóth István György (szerk.): Budapest, Társi, 218–230.

Albert Fruzsina–Dávid Beáta (2005): Kit nevez ön barátoknak? A barátság szociológiai megközelítésben. *Századvég*, 38 (4): 91–126.

Albert Fruzsina–Dávid Beáta (2006): A kapcsolati tőke etnikai metszetben. In Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport*, 2006. Budapest, Tárki. 351–372.

Albert Fruzsina–Dávid Beáta–Molnár Szilárd: Az internethasználat és a társadalmi tőke időbeni alakulása Magyarországon. Egy longitudinális vizsgálat eredményei. In Dessewffy Tibor–Fábián Zoltán–Z. Karvalits Ferenc (szerk.): *Internet.hu 3*. Budapest, Tárki, 2006. 69–111.

Albert Fruzsina–Dávid Beáta (2007): *Embert barátjáról. A barátság szociológiája*. Századvég kiadó, Budapest.

Albert Fruzsina–Dávid Beáta (2012) Az interperszonális kapcsolathálózati struktúra átrendeződése Magyarországon In: *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Kovách Imre, Dupcsik Csaba, P.Tóth Tamás, Takács Judit (szerk.) Argumentum Kiadó és MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet.

Albert F. – Dávid B. (2015) Mikromilió integrációs megközelítésben A személyes kapcsolatokra vonatkozó eddigi kutatási eredmények áttekintése. *Socio.hu*, 2015/4, 1–11.<http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2015.4.1>.

Angelusz Róbert–Tardos Róbert (1991) A magyarországi kapcsolathálózatok néhány sajátossága. In: *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.) Budapest, ELTE Szociológiai Intézet – Magyar Közvéleménykutató Intézet, 55–73.

Angelusz Róbert–Tardos Róbert (1998): A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években. Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport*, 1998. Budapest, Tárki., 237–257.

Angelusz Róbert–Tardos Róbert (2006): Hálózatok a magyar társadalomban. In Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó. 227–252.

Fischer, Claude S. (1982): What do we mean by 'friend'? an inductive study. *Social Networks* 3(4), 287–306.

Haythornthwaite, Caroline–Wellman, Barry (1998): "Work, Friendship and Media Use for Information Exchange in a Networked Organization." *Journal of the American Society for Information Science* 49, 12: 1101-1114

Utasi Ágnes (1990): Baráti kapcsolatok. In *Társadalmi riport*, Andorka Rudolf–Kolosi Tamás–Vukovich György (szerk.) 475–487.

Utasi Ágnes (szerk.) (2006): *A szubjektív életminőség forrásai*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.

Utasi Ágnes, Páthy Ádám, Hári Péter (2004) A kapcsolatok nemzetközi trendje másfél évtized távlatában. In *Kapcsolatok nemzetközi metszetben*. Utasi Ágnes (szerk.) Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 9–39.